

JUBILEUM KLASICKÉHO DIELA TVORIVÉHO MARXIZMU

FRANTIŠEK MIHINA

Uplynulo sedemdesiat rokov od napísania (február až október 1908) dnes už klasického Leninovho filozofického diela *Materializmus a empirio-kriticizmus* s výstižným autorovým podtitulom *Kritické poznámky o jednej reakčnej filozofii*. Spolu s *Filozofickými zošitmi*, ktoré vznikajú len o niekoľko rokov neskôr [1914—1915], uvedené dielo vytvára nielen jadro Leninovho filozofického odkazu, ale súčasne celej *leninskej* etapy vo vývoji marxistickej filozofie vôbec.

Napriek mnohým „kritickým“ hlasom z tábora nemarxistického, buržoázneho či revizionistického filozofického myslenia, ktoré sa v nami sledovaných súvislostiach pokúšajú spochybniť, poprieť alebo aspoň zmenšiť význam tohto Leninovho diela, degradovať ho len na akési „popularizátorstvo“ bez skutočne filozofického obsahu, aktuálnosť *Materializmu a empirio-kriticizmu* sa nielen nezmenšuje, ale naopak, v období zintenzívňujúcich sa pokusov o revíziu odkazu klasikov, sústavne rastie. Najmä preto, že (okrem iných) je to práve toto Leninovo dielo, ktoré nás vyzbrojuje účinnými metodologickými princípmi pre zásadne vedený ideovo-teoretický zápas s buržoáznym filozofickým myslením a všetkými pokusmi o revíziu (t. j. deformáciu) odkazu klasikov marxizmu-leninizmu. *Materializmus a empirio-kriticizmus* dnes nie je pre nás len kritikou empirio-kriticizmu, ale skôr (či predovšetkým) *ukážkou kritiky* (nie jednej) školy súčasnej buržoáznej filozofie z pozícií skutočne *tvorivého* a súčasne *principiálneho a bojového* marxizmu. V určitom zmysle je osvojovanie si tohto Leninovho diela a schopnosť jeho aplikácie v súčasných podmienkach prebiehajúceho ideologického boja, ktorý — samozrejme — intenzívne pociťujeme aj v horizontoch filozofického myslenia, predpokladom *účinnosti* našej ofenzívy v hraniciach nielen tohto myslenia.

Historické podmienky a ideovo-teoretické zdroje vzniku *Materializmu a empirio-kriticizmu*

Pri analýze Leninovho filozofického odkazu vystupuje do popredia skutočnosť, že *všetky* jeho významné práce vznikli predovšetkým z potreby reagovať na určité situácie či už v medzinárodnom alebo domácom robotníckom hnutí alebo na teoretickom fronte, priamo alebo nepriamo sa vzťahujúcich k filozofii dialektického a historického materializmu. Leninovým základným východiskom bolo vždy úsilie *eliminovať všetky pokusy o prekrúcovanie, falšovanie a revíziu* odkazu K. Marxa a F. Engelsa, ktoré sa množili najmä po Engelsovej smrti [1895], keď práve s ním odišiel súčasne najvýznamnejší pokračovateľ a obhajca učenia, ktoré spolu s Marxom vytvára od polovice minulého storočia. Po Engelsovi preberá túto skutočne náročnú

úlohu Lenin. Vo svojom článku *Marxizmus a revizionizmus* (ktorý písal v marci — apríli 1908. roku, teda v tom istom období ako *Materializmus a empiriokriticizmus*) v tejto súvislosti hovorí: „Rozvoj marxizmu, šírenie a upevňovanie jeho myšlienok v robotníckej triede nevyhnutne spôsobuje, že sa množia a zostrujú tieto buržoázne výpady proti marxizmu, ktorý zakaždým, keď ho oficiálna veda opäť „zničí“, stáva sa pevnejším, zocelenejším a životaschopnejším.“ (2, s. 78) Avšak nestáva sa takým len vďaka tomu, čo obsahuje, ale súčasne preto, že si ho osvojujú stále širšie masy pracujúcich, že na jeho obranu vystupuje stále viac zanietených, odhodlaných a bojujúcich marxistov. Lenin stál a mohol stáť na ich čele okrem iného preto, že nikdy nezabúdal, že Marxovo a Engelsovo (a dnes práve tak Leninovo) učenie „muselo si na svojej ceste vybojovať každý krok“. (2, s. 78) A len po týchto ťažko vybojovaných zápasoch mohlo toto učenie byť skutočne „ešte pevnejšie, zocelenejšie a životaschopnejšie“.

Viac ako polstoročie bolo potrebné k tomu, aby bolo možné konštatovať, že „marxizmus už jednoznačne víťazí nad všetkými ostatnými ideológiami robotníckeho hnutia“. (2, s. 79) Predtým však bolo potrebné „zúčtovať“ s radikálnymi mladoheglovcami, s proudhonizmom, bakuninizmom, Dühringom a inými koncepciami. Túto etapu neľahkých bojov o uplatnenie sa vybojovali Marx s Engelsom a vybojovali ju veľmi dôkladne. Neskoršie obdobie však vonkoncom nie je možné nazvať pokojným, ak ho porovnáme s osobne prebiehajúcimi zápasmi u predchodcov V. I. Lenina. Prichádza najmä zakladateľ revizionizmu Eduard Bernstein so svojimi *Problémami socializmu* (1896—1898), vo filozofii sa objavujú nové prúdy, z ktorých najvplyvnejším či najsilnejším zdrojom revízií dialektického a historického materializmu sa stávajú novokantovstvo a empiriokriticizmus.

V autorskom predslove k prvému vydaniu *Materializmu a empiriokriticizmu* V. I. Lenin napísal: „Mnohí autori, ktorí by chceli byť marxistami, začali u nás tohoto roku (1908 — F. M.) skutočné ťaženie proti filozofii marxizmu. Za necelý polrok vyšli štyri knihy venované hlavne a takmer úplne útokom proti dialektickému materializmu.“ (1, s. 19) Autori týchto kníh [Juškevič, Berman, Valentinov, Bazarov, Bogdanov, ...], ktorých Lenin kvalifikuje ako „ruských machistov“, sa vraj v mene „súčasnej teórie poznania“, „najnovšej filozofie“ alebo „najnovšieho pozitivizmu“, ako aj v mene „filozofie súčasných prírodných vied“ pokúsili „obohatiť“ marxizmus a jeho filozofiu tým, že „vyvracali“ materializmus. Tuto — ako hovorí Lenin — „najnovšou filozofiou“ bolo učenie E. Macha (1838—1916) a R. Avenariusu (1843—1896), ktoré je známe pod názvami (v podstate synonymnými) „machizmus“ a „empiriokriticizmus“.

Významné sú aj širšie okolnosti, ktoré motivovali u Lenina potrebu napísať knihu *Materializmus a empiriokriticizmus*. Kniha vznikla v rokoch stolípinskej reakcie, kedy sa cárska vláda, podporujúc kontrarevolučnú buržoáziu, oborila na robotnícku triedu a jej stranu krutými represiami a medzi súbežami revolúcie sa začal rozklad a rozpad. Defetizmus prenikol aj medzi niektorých inteligentov zo sociálnej demokracie (Bogdanov, Bazarov, Lunačarskij, Juškevič, Valentinov a iní). V presvedčení, že je možné oslobodiť marxizmus len od niektorých zastaralých pojmov a doplniť ho výsledkami najnovšej prírodovedy, pokúsili sa nahradiť marxistický svetonázor idealistickou filozofiou empiriokriticizmu... Pred revolučnými marxistami — dialek-

tickými materialistami vyvstala neodkladná úloha — odpovedať odrodilcom v oblasti teórie marxizmu, obhájiť základy marxistickej strany.“ (7, s. 359) A práve túto významnú úlohu si Lenin osvojil. Nie však len v tejto práci. Naopak, ťažko by sme u neho hľadali prácu, ktorá by nebola čiastkovým uskutočnením tejto veľkej a zodpovednej úlohy. Zvýšená aktuálnosť jej dôsledného splnenia bola aj v tom, že a) útoky reakcie po porážke buržoázno-demokratickej revolúcie v rokoch 1905—1907 sa zintenzívnili a zosilnelo ideologické kontrarevolučné pôsobenie v najširších rozmeroch a b) dokonca v radoch revolucionárov došlo v dôsledku uplynulých udalostí k ideologickému kolísaniu, ktoré u niektorých viedlo k zaujímaniu kompromisníckych, t. j. revizionistických pozícií v podobe úsili o dopĺňanie marxizmu najrôznejšími koncepciami buržoázneho či nemarxistického filozofického myslenia. Najmä na toto obdobie sa najlepšie hodí Leninov výrok z úvodu k práci *Štát a revolúcia* (formulovaný o niekoľko rokov neskôr), že „za takéhoto stavu vecí, keď sa v nebývalej miere rozšírilo prekrucovanie marxizmu, je našou úlohou predovšetkým *obnoviť* pravé Marxovo učenie“. (3, s. 263) A nielen učenie o štáte, na ktoré v tejto súvislosti myslel Lenin.

Situáciu, ktorá bezprostredne iniciovala Lenina najprv k skutočne podrobnému štúdiu filozofických názorov E. Macha a R. Avenariusu a potom k napísaniu zásadnej kritickej práce proti ich koncepciám, najlepšie charakterizujú slová, ktoré Lenin napísal Gorkému ešte pred publikovaním *Materializmu a empiriokriticizmu*. Na adresu tzv. *Náčrtkov o filozofii marxizmu*, v ktorých sú koncentrované názory ruských machistov, napísal: „Teraz vyšli *Náčrtky o filozofii marxizmu*. Prečítal som všetky state okrem Suvorovovej (tú práve čítam) a pri každej z nich som hnevom priam bez seba. Nie, to nie je marxizmus! Naši empiriokriticisti, empiriomonisti a empiriosymbolisti lezú do bahna. Uisťovať čitateľov, že viera v reálnosť vonkajšieho sveta je „mystikou“ (Bazarov), pliesť najnemožnejším spôsobom materializmus a kantovstvo (Bazarov a Bogdanov), hlásať odrody agnosticizmu (empiriokriticizmu) a idealizmu (empiriomonizmus), učiť robotníkov náboženský ateizmus a „zbožštenie“ vyšších ľudských potencií (Lunačarskij), prehlasovať Engelsovo učenie o dialektike za mystiku (Berman), čerpať zo súdobých prameňov akýchsi francúzskych „pozitivistov“, agnostikov alebo metafyzikov... Nie, to už je príliš veľa! ... Dám sa radšej rozštvrtiť, ako byť ochotný spolupracovať v orgáne či kolégiu, ktoré hlása podobné veci.“ (8, s. 14)

Lenin nielenže v takomto orgáne nespolupracoval, ale naopak, urobil s jemu vlastnou a príslovečnou zásadovosťou všetko, aby odhalil skutočnú povahu názorov aj ruských machistov (ktorí chceli byť „tvorivými marxistami“) tým, že analyzoval charakter empiriokriticizmu, z ktorého čerpali a ktorý bol pre nich „najnovšou filozofiou“ a skutočným fundamentom, z ktorého by vraj mohol byť „obohatený“ marxizmus či jeho filozofia.

Teoretickým východiskom machistickej revízie marxistickej filozofie bol ruskými machistami akceptovaný *fyzikálny idealizmus* a z neho odvodzované úsilie zbaviť túto filozofiu jej dialektickomaterialistického charakteru a východísk. Skutočná revolúcia v prírodných vedách na prelome posledných dvoch storočí, fakt prehĺbenia fyzikálneho obrazu sveta a hlbšie preniknutie do štruktúry hmoty — to všetko bolo gnozeologickým základom paralelne sa vyskytujúceho fyzikálneho idealizmu, ktorý bezprostredne viedol k tvrdeniam o „zmiznutí hmoty“, o „neopodstatnenosti materializmu“ a o potrebe — práve

v týchto súvislostiach — revidovať marxistickú filozofiu predovšetkým eliminovaním jej primárneho dialektickomaterialistického rozmeru. Tomuto omylu podľahli mnohí prírodovedci i filozofi, medzi nimi aj ruskí machisti, ale aj niektorí teoretici, ktorí sami seba pokladali za „Marxových žiakov“. Nazdávali sa, že „spása“ marxizmu môže prísť z empiriokriticizmu a jeho „doplnenie“ posledným, extrémne subjektívnoidealistickým učením požadovali napr. K. Kautský, F. Adler a niektorí ďalší. Empiriokriticizmus však nebol len módnym filozofickým učením, bol v uvedenom zmysle najmä nebezpečným. Predovšetkým tým, že tí, ktorí ho ponúkali ako základ pre „reštauráciu“ marxistickej filozofie, si nedali ani toľko námahy, aby odhalili či pochopili jeho skutočný charakter a pravú povahu jeho teórií.

Problém, ktorý sa objavuje na prelome posledných storočí, nebol problémom umelým. Naopak, vznikol ako výsledok búrlivého rozvoja prírodovedného bádania. Súčasne však aktualizoval potrebu adekvátneho filozofického spracovania, ktoré v tomto období absentovalo. Lenin — postupujúc v duchu Engelsovho imperativu preskúmať filozofické koncepcie s každým významným prírodovedným objavom — sa podujal načrtnúť dialektickomaterialistický obraz sveta a hmoty, berúc do úvahy všetko, čo v posledných desaťročiach objavila prírodoveda. A tak neišlo len o úlohu prekonať filozofické tendencie idealizmu, ktoré parazitovali na nových poznatkoch, ale najmä na počiatočných ťažkostiach ich teoretickej interpretácie. Išlo aj o prirodzenú vnútornú úlohu systému marxistickej filozofie filozoficky zovšeobecniť novú etapu rozvoja vedeckého poznania, zabezpečiť tak jej rozvoj i novej etape primerané plnenie metodologickej a svetonázorovej funkcie.

Tvorivé rozvinutie marxistickej filozofie

I. Obrana dialektickomaterialistického charakteru marxistickej filozofie.

Prírodovedná i filozofická predstava o hmote sa v dejinách menila viacmenej úmerne s prehlbovaním a rozširovaním ľudského poznania. Lenže máloktorá konkrétna definícia hmoty neuspokojovala ani len väčšinu tých, ktorí sa o ňu pokúšali. A ani „na konci 19. storočia pojem hmoty nebol ustálený, jednoznačný. Na jednej strane, v dôsledku vládnuceho mechanistického spôsobu myslenia, vystupovalo určenie Newtonovo [ktoré sa však mnohým oprávnene zdalo byť logicky protirečivým...], na druhej strane vnútorné potreby rozvíjajúcej sa prírodovedy viedli k nevyhnutnosti rozšíriť tento pojem.“ (9, s. 151) Filozofické a prírodovedné pojmy hmoty sa len neurčito rozlišovali, prírodoveda však začínala v tomto zmysle filozofiu predbiehať. Predstava o hmote, založená na geniálnej hypotéze atomizmu, sa zdala byť vyvrátená objavom elektrónu (1897) a rádioaktivity (1896) a neskôr rozpracovanou teóriou rádioaktivity (1903). Nedeliteľné demokritovské atómy sa „rozpadli“ a rozpadla sa aj existujúca koncepcia (atomicko-mechanistická) hmoty. Z objavu deliteľnosti atómu, ktorý v súlade s existujúcimi predstavami o hmote vystupoval ako konečná zložka štruktúry hmoty, sa odvodzoval nesprávny záver o „zmiznutí hmoty“, čo bolo použité ako „argument“ proti materializmu. „Vo väčšine prípadov bola táto okolnosť posudzovaná ako prírodovedné vyvrátenie akéhokoľvek materializmu. Lenže výraz „hmota zmizla“ mal určitý zmysel a prírodovedné fundovanie vtedy, ak smeroval proti meta-

fyzickému, mechanistickému materializmu, ktorý hmotou aj vo filozofickom zmysle rozumel len čosi hmatateľné, vážiteľné, zložené z chemických atómov.“ [9, s. 152] Potvrdili sa Leninove slová o tom, že skutočný rozvoj vedy za určitých podmienok môže viesť k nesprávnym filozofickým interpretáciám, ak ich východiskom nie je dialektickomaterialistický projekt sveta a nášho poznania objektívnej skutočnosti.

Uvedená situácia bola východiskom principiálne odlišného postupu u Lenina na jednej strane a revizionizmu „ruských machistov“ na druhej strane. Prírodovedné objavy z prelomu posledných dvoch storočí nemohli byť filozoficky spracované ani Marxom, ani Engelsom jednoducho preto, že títo dvaja Leninovi predchodcovia už nežili. V. I. Lenin si však bol vedomý vysokej naliehavosti riešenia tejto úlohy, súčasne si však uvedomoval, že jedinou správnu cestou, ktorou sa musí zberať marxistický filozof, je považovať „marx-engelsovskú“ koncepciu hmoty za východisko, nesmie pripustiť deformovanie a falšovanie ich stanovísk. Celkom inak však postupovali „ruskí machisti“, ktorí tiež chceli budiť dojem, že sú marxistami, avšak spôsob ich „obrany“ marxizmu vyústil do oslabenia a popierania dialektickomaterialistického charakteru jeho filozofie. Lenin v tejto súvislosti hovorí: „Teda revízia Engelsovej „formy“ materializmu, revízia jeho prírodnofilozofických téz nielenže neobsahuje v sebe nič „revizionistického“ v ustálenom zmysle slova, lež naopak, marxizmus ju nevyhnutne vyžaduje. Machistom vonkoncom nevyčítame takúto revíziu, ale ich *čisto revizionistický* postup: vzdávať sa *podstaty* materializmu pod kepienkom kritiky jeho *formy*, preberať základné tézy reakčnej buržoáznej filozofie.“ [1, s. 233]

Kríza vo fyzike bola v skutočnosti krízou jej filozofického fundovania, jej filozofickej, t. j. svetonázorovo-metodologickej orientácie a vo filozofii sa prejavila najmä v podobe tzv.fyzikálneho idealizmu. V tejto súvislosti Lenin napísal: „Podstata krízy súčasnej fyziky je v tom, že sa rúcajú staré zákony a základné princípy, že sa zavrhuje existencia objektívnych realít mimo vedomia, t. j. materializmus sa nahrádza idealizmom a agnosticizmom.“ [1, s. 239] V širšom slova zmysle gnozeologickým zdrojom fyzikálneho idealizmu bol fakticky nesúlad medzi dialektickým charakterom skutočných materiálnych procesov v prírode a ich neadekvátnym, tzn. metafyzickým odrazom v mechanistickom prírodovednom a na jeho základe vytvorenom filozofickom obraze sveta a pojmu hmoty. Obhájiť materializmus v tejto situácii preto znamenalo definovať, prehĺbiť rozpracovanie dialektickomaterialistickej koncepcie hmoty, ktorá by umožňovala adekvátne vysvetľovať najnovšie objavy v prírodovede.

Práve v tejto súvislosti Lenin jednoznačne definuje východiská dialektického materializmu (v protiklade k mechanickému): „Dialektický materializmus však dôsledne trvá na tom, že každá vedecká poučka o stavbe hmoty a o jej vlastnostiach má približnú, relatívnu platnosť, že v prírode niet absolútnych hraníc, že pohybujúca sa hmota prechádza z jedného stavu do druhého, ktorý sa nám z nášho hľadiska zdá byť s ním nezmieriteľný atď.“ [1, s. 242] A neuvedomujúc si práve uvedené okolnosti, „nová fyzika“ — hovorí Lenin — „upadla do idealizmu najmä preto, že fyzici nepoznali dialektiku; bojovali proti metafyzickému... materializmu, proti jeho jednostrannej „mechanickosti“ — a pritom vylievali z vane spolu s vodou aj dieťa; tým, že popreli nemennosť dovtedy známych prvkov a vlastností hmoty,

dospeli až k tomu, že popreli hmotu, t. j. objektívnu realitu fyzického sveta.“ (1, s. 242) Lenin ďalej rozvádza svoje myšlienky, keď konštatuje, že „dialektický materializmus trvá na tom, že všetky tieto *mílniky* poznávania prírody, dosiahnuté napredujúcou ľudskou vedou, majú dočasný, relatívny, približný ráz. Elektrón je takisto *nevyčerpateľný* ako atóm, príroda je nekonečná, ale ona *existuje* nekonečne, a práve týmto jedine kategorickým, jedine bezpodmienečným uznaním jej *existencie* mimo vedomia a pocítovania človeka sa dialektický materializmus líši od relativistického agnosticizmu a idealizmu.“ (1, s. 243)

Idealisticky interpretovaný výraz „hmota zmizla“ v skutočnosti predstavoval absolutizáciu dosiahnutej úrovne prírodovedného poznania, ktorú najmä svojimi poslednými objavmi fyzika prekročila, ktorým však súčasne chýbala jedine adekvátna dialektikomaterialistická interpretácia. „Hmota mizne“ — to značí, že mizne tá hranica, po ktorú sme poznali hmotu doteraz, že naše vedenie preniká hlbšie; miznú také vlastnosti hmoty, ktoré sa prv zdali absolútne, nemenné, elementárne (nepriestupnosť, zotrvačnosť, hmotnosť a pod.) a ktoré teraz sa prejavujú ako relatívne, vlastné iba niektorým stavom hmoty. Lebo *jediná* „vlastnosť hmoty, s ktorej uznaním je spätý filozofický materializmus, je vlastnosť *byť objektívnou realitou*, existovať mimo nášho vedomia.“ (1, s. 241)

Machizmus a všetci tí, ktorí sa jeho využitím pokúšali revidovať marxistickú filozofiu, ignorovali práve tento základ filozofického materializmu, ako aj rozdiel (ako na to Lenin upozorňuje v 1, s. 241—242) medzi metafyzickým materializmom a dialektickým materializmom, keď najdôležitejšou črtou prvého je antidialektickosť, resp. adialektickosť. V tejto súvislosti základný, principiálny význam má Leninova známa definícia hmoty, ktorá jasne odlišuje prírodovedný teoretický model hmoty a filozofický pojem hmoty, ktorá súčasne akceptuje prírodovedné objavy, ale neabsolutizuje a nesubstancializuje žiaden z nich a ktorá — berúc do úvahy charakter filozofického spôsobu hovorenia a definovania — je najvšeobecnejším možným vyjadrením obsahu pojmu „hmota“. Na rozdiel od empiriokriticizmu, ktorý uvažuje o „hmote“ a definuje ju prostredníctvom skúsenosti (v podstate akceptovaním subjektívno-idealistického východiska), Lenin poukazuje na to, že „pojem hmota nevyjadruje nič iné ako objektívnu realitu, ktorá je nám daná v pocítovaní“ (1, s. 247), pričom však toto pocítovanie je považované len za základ, na ktorom sa vytvára náš obraz o svete a ktoré je výsledkom pôsobenia objektívnej reality na zmyslové receptory a v nijakom prípade nie je podmienkou existencie objektívnej reality. „Hmota je filozofická kategória na označenie objektívnej reality — hovorí Lenin — ktorá je daná človeku v jeho pocítoch, ktorá je kopírovaná, fotografovaná, zobrazovaná našimi pocitmi a existuje nezávisle na nich.“ (1, s. 121)

Význam Leninovej definície hmoty výrazne prekračuje hranice sporov, ktorými bola motivovaná. Podarilo sa mu odstrániť zámenu foriem hmoty a jej štruktúry (ktoré sú vždy výsledkom dobovej úrovne prírodovedného poznania) s filozofickou otázkou vzťahu vedomia a hmoty poukazom na to, že jedinou vlastnosťou hmoty, na ktorej uznaníu je založený filozofický materializmus, je vlastnosť *byť objektívnou realitou a existovať mimo nášho vedomia*, ktoré z nej však čerpá (prostredníctvom pocítovania) svoj obsah. Súčasne tak Lenin vyriešil otázku *obsahu* pojmu hmota i vzťahu vedomia

a bytia v duchu dialektickomaterialistického riešenia základnej filozofickej otázky. Objektívna realita jednoznačne vystupuje ako primárna vo vzťahu k vedomiu, nie naopak, ako sa to pokúšal vysvetľovať empiriokriticizmus (napr. teóriou tzv. principiálnej koordinácie a pod.). Lenin definoval hmotu bez určenia (taxatívnym vymenovaním) určitých vlastností, ktoré sa vzťahujú k mnohotvárnosti foriem jej existencie a ktoré uvádza prírodovedné určenie v súlade s dobovo nadobudnutými poznatkami. Zovšeobecnil tieto poznatky vo filozofickom pojme hmota na základe gnozeologického určenia jeho obsahu ako filozofickej kategórie a výsledkom bolo, že „dané určenie je také pružné, že ľubovoľný objav v minulosti neznámych a neočakávaných vlastností hmoty nemôže byť v protiklade s principiálnymi základmi dialektického materializmu; to znamená, že Leninov pojem hmoty, vyjadrujúci „vlastnosť“ byť objektívnou realitou, nemôže nikdy zastarať...“ (7, s. 359)

Svojou koncepciou hmoty Lenin nielenže obhájl dialektickomaterialistický charakter marxistickej filozofie proti pokusom revidovať ju elimináciou tohto jej primárneho rozmeru, ale súčasne ju vyzbrojil proti akýmkoľvek podobným pokusom v budúcnosti, ktoré by mohli mať svoje korene v budúcom rozvoji prírodovedného poznania. Nebola to však len jeho definícia hmoty. Naopak, „na rozdiel od epochy K. Marxa a F. Engelsa, keď prvoradou úlohou bolo rozvíjanie a obrana materialistického ponímania dejín a materialistickej dialektiky, nadobudla na rozhraní 19. a 20. storočia rozhodujúci význam v boji proti filozofickému idealizmu obrana a rozvoj *marxistického filozofického materializmu a dialektickomaterialistickej* teórie poznania“. (6. s. 10—11) V tejto súvislosti rozpracúva v podstate celý kategoriálny aparát dialektického materializmu. Hmotu skúma v nerozlučnej spojitosti s pohybom, ktorý je spôsobom jej existencie, odhaľuje dialektiku absolútneho a relatívneho pri riešení otázky vzťahu hmoty a vedomia (problematika tzv. subjektovo-objektového vzťahu, psychofyzický problém) neuspokojuje sa len s filozofickou definíciou hmoty, ale odhaľuje aj jej *základné* črty (schopnosť odrazu, nevyčerpatelnosť jej foriem, ...). Podrobne analyzuje kategórie času a priestoru, ktoré sú podstatne viazané na hmotu, ale v týchto súvislostiach si všima aj kategóriu príčinnosti, ktorá nie je len našim spôsobom „videnia sveta“, ale má svoj základ v objektívnej skutočnosti.

Veľmi významnú časť *Materializmu a empiriokriticizmu* tvoria Leninove *gnozeologické* skúmania. Z hľadiska riešenia základnej filozofickej otázky (v jednote jej oboch stránok) zdôvodňuje marxistický *gnozeologický optimizmus* v protiklade k najrôznejším variantom agnosticizmu a skepticizmu či relativizmu humovského, kantovského či novokantovského pôvodu. Psychično, vedomie, myslenie vysvetľuje z pozícií dialektickomaterialistického monizmu a dokazuje, že dialektika je teóriou poznania marxizmu. Poznanie, jeho zložitosť, historickosť a aproximatívnosť analyzuje z hľadiska procesu, ako sa z *nevedenia* postupne stáva *vedenie* (subjektívna dialektika). Ukážkou výnimočnej schopnosti aplikovať dialektiku v poznávaní procese je Leninovo učenie o pravde, ktorým obhajuje dialektickomaterialistickú gnozeológiu proti subjektívno-idealistickým a agnostickým teóriám a argumentom. Súčasne zdôrazňuje prvotnosť kritéria praxe, ukazuje jej význam v súvislosti s hodnotou poznania vo vzťahu k sociálnemu pokroku.

Paralelne so zásadnou kritikou machistických sociálnofilozofických teórií rozpracúva Lenin v svojom *Materializme a empiriokriticizme* mnohé otázky

historického materializmu, ako napr. vzťah spoločenského bytia a spoločenského vedomia (proti Bogdanovovej téze o totožnosti bytia a vedomia), odhaľuje reakčnosť biologických sociálnofilozofických koncepcií, ukazuje na apologetický charakter Suvorovovej teórie o protispoločenskom charaktere triedneho boja a revolučnej aktivity proletariátu. Lenin tiež dokazuje principiálnu *jednotu dialektického a historického materializmu*, poukazujúc na materialistickú dialektiku, ktorá tvorí a predstavuje jedinú metódu vysvetľujúcu pravdivo dianie vo svete, spoločnosti i charakter procesu poznania.

II. Obrana marxizmu proti útokom buržoáznej ideológie

V *Manifeste komunistickej strany* Marx s Engelsom pred práve stotridsiatimi rokmi napísali vetu, ktorej pravdivosť sa sústavne potvrdzuje aj v dnešných podmienkach. Ide o to, že dnes práve tak ako kedykoľvek v minulosti „k svätej honbe proti tomuto strašidlu (komunizmu — F. M.) spojili sa všetky mocnosti“. (5, s. 31) A vôbec nie už len „všetky mocnosti starej Európy“, ale všetky sily, ktorých primárnym záujmom je udržanie buržoázneho spoločensko-ekonomického systému nanajvýš s pripustením nepodstatných reforiem.

Predpokladom účinnej ideologickej ofenzívy je zachovanie čistoty a princípov marxizmu a jeho obrana proti všetkým pokusom implantovať do jeho obsahu najrôznejšie deformujúce koncepcie, ktoré pochádzajú najčastejšie z prostredia nemarxistického až antimarxistického filozofického myslenia. Lenin vždy vynakladal maximálne úsilie na zachovanie princípov marxizmu, ako aj ich uplatnenie v tvorivom rozvoji teórie, ktorý by zohľadňoval stav a výsledky rozvoja vedy a spoločenskej praxe, predovšetkým praxe revolučného robotníckeho hnutia. Vychádzal pritom zo skutočnosti, že „filozofia a politika, teória a prax vytvárajú v marxizme nerozlučnú jednotu“. (8, s. 65) Usiloval sa o tvorivý rozvoj teórie marxizmu, čo pre neho vždy znamenalo spájať ho s principiálnou kritikou buržoázných, reformistických, revizionistických teórií a z nich odvodzovaných koncepcií. Kritizujúc ruských machistov, ktorí sa pokúšali „zmieriť“ empiriokriticizmus s marxizmom, Lenin hovorí: „Smola ruských machistov, ktorým zišlo na um „zmieriť“ machizmus s marxizmom, je práve v tom, že na slovo uverili reakčným profesorom filozofie a len čo im uverili, zošmykli sa po šikmej ploche. Metódy rozličných pokusov rozvinúť a doplniť Marxa boli veľmi naivné.“ (1, s. 314) Boli však o to častejšie a vôbec nie len vo vzťahu k Marxovi. *Materializmus a empiriokriticizmus* je práve v týchto súvislostiach nielen najdôslednejšou a najprepracovanejšou obhajobou marxizmu, dôsledným rozpracovaním jeho princípov najmä v oblasti marxistickej filozofie, ale súčasne aj vyčerpávajúcou kritikou machizmu a z neho vyrastajúceho filozofického revizionizmu. Lenin práve v tomto svojom diele rozpracoval a konkrétne uplatnil vedeckú metodológiu kritiky súčasných foriem idealizmu a vyzbrojil marxistickú filozofiu účinnými metódami boja proti nej. Ovládnutie týchto metód a ich tvorivé praktické uplatňovanie je jedným z predpokladov účinnej ofenzívy proti buržoáznemu filozofickému mysleniu a buržoáznej ideológii aj v súčasnosti.

Leninova kritika jednotlivých prúdov nemarxistického filozofického myslenia nikdy nebola len paušálnym nihilizujúcim postojom. Naopak, vždy bola spájaná — a dokazuje to najmä svojím *Materializmom a empiriokriticizmom*

— s tvorivým rozvojom *teórie* vedeckého, t. j. dialektickomaterialistického svetonázoru. A je to v súlade s názormi, ktoré Lenin formuloval v návrhu rezolúcie *O proletárskej kultúre*, keď napísal: „Marxizmus si vydobyl svetodejný význam ako ideológia revolučného proletariátu tým, že vôbec nezavrhol najcennejšie výdobytky buržoáznej epochy, ale naopak, osvojil si a prehodnotil všetko, čo bolo cenné vo viac ako dvetisícročnom vývine ľudského myslenia a kultúry.“ [4, s. 168] Avšak predpokladom tohto osvojenia a prehodnotenia je schopnosť posúdiť, čo je oným „najcennejším výdobytkom“ práve tak, ako aj zotrvávanie na pozíciách marxizmu-leninizmu pri tvorivom rozvíjaní jeho ideovo-teoretického obsahu.

Aby boj proti buržoáznej ideológii bol účinný, aby bolo možné od samého začiatku eliminovať všetky pokusy podsúvať cudzie, princípom vedeckého svetonázoru protikladné myšlienky, k tomu je nevyhnutne potrebné všestranne poznať ciele, metódy a obsah buržoázneho filozofického myslenia, jeho vnútorné väzby s celkovou situáciou buržoázneho spoločensko-ekonomického systému a sociálnu funkciu, ktorú plní v ideovo-politických zápasoch doby. A v týchto súvislostiach upevňovanie postavenia, vplyvu a účinnosti vedeckého svetonázoru je podmienené nielen rozvíjaním marxizmu, ale súčasne — ako tomu učil Lenin — so zásadnou kritikou buržoázných teórií a koncepcií.

Marxisticko-leninská filozofia pri posudzovaní ktoréhokoľvek prúdu nemarxistického filozofického myslenia vychádza zo skutočnosti, že *každá* filozofia (viac alebo menej sprostredkovane) je výrazom konkrétnej spoločenskej situácie podstatne určenej charakterom existujúcich spoločenských vzťahov, ktorými je dané postavenie spoločenských tried i smerovanie ich záujmov. Aj keď odhalenie sociálnej podmienenosti jednotlivých prúdov buržoáznej filozofie vonkoncom nie je vec jednoduchá, je však principiálne — ako to Lenin vždy dokazoval — možné. Lenin, práve tak ako Marx s Engelsom, chápal filozofiu ako súčasť, výraz a produkt sociálno-ekonomického systému. Nie je preto možné posudzovať ktorýkoľvek prúd či školu buržoáznej filozofie, i túto filozofiu ako celok, izolovane od triednych, ideologických i kultúrnych súvislostí. Triedne historický prístup tejto analýzy preto v súčasnosti vystupuje do popredia najmä z tých dôvodov, že *len* umožňuje odhaliť podstatu, triednu podmienenosť a všestranné súvislosti buržoáznej ideológie (a filozofie ako jej súčasť) so spoločenským bytím buržoáznej spoločnosti. A tam, kde abstraktnosť filozofických teórií sťažuje odhaliť ich priamu sociálno-triednu fundáciu, tam, kde sa tieto teórie maskujú prípadnou „nadtriednou“ pozíciou čistej vedy, resp. všeludských hľadísk, Lenin odhalil ako kritérium ich triednosti a straníckosti *vzťah k materializmu*. Najmä vzťah, aj keď skryto a polovičato, ale v podstate negatívny, reštaurujúci rôzne pozície idealizmu. Preto Lenin v súvislostiach teoretickej problematiky práce *Materializmus a empiriokriticizmus* dokazoval, že takto straníckou je aj teória poznania.

V závere *Materializmu a empiriokriticizmu* Lenin formuluje zásady marxistického prístupu k hodnoteniu empiriokriticizmu. Metodologický význam Leninom explicitne formulovaných princípov spočíva v tom, že sa nevzťahujú len na ním v tejto konkrétnej práci analyzovaný smer — machizmus, ale že sú *všeobecne* platné ako princípy marxistickej kritiky ktoréhokoľvek smeru súčasnej buržoáznej filozofie, čím predstavujú dôležitý *metodologický nástroj* kritickej analýzy nemarxistického filozofického myslenia. Ide o tieto štyri princípy vo voľne parafrázovanom vyjadrení:

a) potreba porovnať teoretické základy analyzovaného prúdu buržoáznej filozofie s dialektickým materializmom a ostatnými súčasťami marxistickej filozofie;

b) potreba určiť miesto daného prúdu medzi ostatnými súčasne existujúcimi filozofickými školami a súčasne odhaliť tendencie jeho vývinu;

c) odhaliť a vysvetliť súvislosti daného prúdu alebo školy s rozvojom prírodovedy;

d) odhaliť boj strán vo filozofii (na konkrétnom prípade analyzovaného prúdu), ktorý v konečnom dôsledku vyjadruje tendencie a ideológiu tried v súčasnej spoločnosti [pozri 1, s. 327—328].

Ako sme už uviedli, Leninovi nikdy neišlo len o kritiku buržoáznych filozofických koncepcií, ale vždy a predovšetkým o *teoretické prekonanie* buržoáznej ideológie prehĺbením argumentačnej schopnosti marxistickej filozofie a prehĺbením jej teoreticko-praktickej hodnoty v nových historických podmienkach. Jeho prístup ku konkrétnym prúdom nemarxistického filozofického myslenia bol komplexný. Nevšimál si len niektoré stránky jeho koncepcií. Z ostatných zásad môžeme v týchto súvislostiach uviesť jednotu negatívno-kritickej a pozitívno-tvorivej funkcie marxizmu, odhalenie gnozeologických koreňov vrátane logicko-metodologických základov, princíp historizmu, hľadanie vnútorných súvislostí daného smeru s výsledkami prírodovedného bádania, princíp straníckosti, ktorého špecifickým prejavom je odveký boj materializmu a idealizmu v dejinách filozofie. [Podrobnú analýzu týchto zásad pozri napr. v 10, s. 113—128].

V záverečnej časti *Materializmu a empiriokriticizmu* Lenin hovorí, že „úlohou marxistov je, aby si vedeli osvojiť a prepracovať výsledky, ku ktorým títo „lokaji“ dospeli [nepohňeme sa napríklad ani o krok pri štúdiu nových ekonomických javov, ak nepoužijeme práce týchto lokajov] a aby *vedeli* oddeliť ich reakčnú tendenciu, aby vedeli presadzovať *svoju* líniu a bojovať *proti celej línii* nám nepriateľských síl a tried“. [1, s. 315] Je to však práve táto Leninova práca, ktorá je brilantnou ukážkou plnenia tejto úlohy. A čím zložitejšie boli teoretické konštrukcie, tým viac mu záležalo na tom, aby v tomto zmysle analýza buržoáznych filozofických škôl bola dôslednejšia a vyčerpávajúcejšia.

V súvislosti s empiriokritickým hľadaním tzv. „tretej cesty“ vo filozofii a s úsilím jeho predstaviteľov budovať „neutrálnu“ filozofiu mimo a nad materializmus a idealizmus Lenin pripomína, že „úplne v Marxovom duchu a v úzkej spolupráci s ním Engels vo všetkých svojich filozofických prácach krátko a jasne stavia vo *všetkých* otázkach proti sebe materialistickú a idealistickú líniu“ [1, s. 310] a to isté možno nájsť u Lenina. Sám sa o svojich výskumoch vyjadruje (na adresu *Materializmu a empiriokriticizmu*), že „v celom doterajšom výklade, pri každej gnozeologickej otázke, ktorej sme sa dotkli, pri každej filozofickej otázke, ktorú priniesla nová fyzika, mohli sme sledovať boj medzi *materializmom a idealizmom*. Spod hľby nových terminologických fíglov, spod nánosov vedátorskej scholastiky sa nám vždy a bez výnimky objavovali *dve* základné línie, dva základné smery v riešení filozofických otázok.“ [1, s. 308] Schopnosť určiť, do ktorej línie (napriek programovaným vyhláseniam) ten-ktorý smer patrí, bolo pre Lenina vždy súčasťou aplikácie princípu straníckosti, ktorej popieranie považoval za buržoáznu ideu.

Veľmi dôrazne dokazoval neopodstatnenosť pokusov obísť základnú filozofickú otázku a charakterizoval ich ako „filozofické šarlatánstvo“.

Záverom

Marxistická filozofia je primárne a vedome filozofiou revolučného diania, svojimi funkciami spĺňa kritériá, ktoré si žiadna filozofia v minulosti nekládla. Je nástrojom poznania a na jeho základe pretvárania sveta a spoločnosti. Avšak zrodila a rozvíjala sa v neustálom zápase s koncepciami nemarxistickej ideológie a filozofie. V súčasnej etape jej existencie sa tieto zápasy nestávajú ľahšími, no napriek tomu „v tomto boji ideológií dosahuje jedno víťazstvo za druhým, pretože nielen pravdivo odráža objektívne potreby spoločenského hnutia a umožňuje prejavenie sa zákonov historického rozvoja, ale odhaľuje každému človeku zmysel jeho existencie, perspektívu jeho práce, jeho tvorivej praktickej činnosti“. [11, s. 379] Leninove zásluhy o dosiahnutie tohto stavu, úrovne teoretického rozpracovania marxistickej filozofie sú nepopierateľné. Z hľadiska súčasných foriem ideologického boja má Leninovo dielo vôbec, a najmä *Materializmus a empiriokriticizmus* nielen základný metodologický význam. Vyplýva z neho súčasne poučenie, že „bezpodmienečná vernosť učeniu vytvorenému Marxom a Engelsom je prvým základným znakom tvorivého postoja k vedeckému svetonázoru robotníckej triedy“. [8, s. 66] A práve táto Leninova práca, ktorej sedemdesiate výročie vzniku si v tomto roku pripomíname, je „doposiaľ najúčinnnejším a najdôležitejším polemickým spisom“ [8, s. 27–28] proti ktorémukoľvek prúdu modernej nemarxistickej filozofie, je brilantnou ukážkou skutočne bojovnej, nezhovievavej vedeckej marxistickej straníckosti a súčasne ukážkou principiálneho boja proti ľubovoľným úchylkám od revolučného učenia marxizmu-leninizmu a jeho filozofie, dialektického a historického materializmu.

LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: *Materializmus a empiriokriticizmus*. Pravda, Bratislava 1976.
2. LENIN, V. I.: *Marxizmus a revizionizmus*. Pravda, Bratislava 1973.
3. LENIN, V. I.: *Štát a revolúcia*. Vybrané spisy, diel 3. Pravda, Bratislava 1972.
4. LENIN, V. I.: *O proletárskej kultúre*. Vybrané spisy, diel 5. Pravda, Bratislava 1973.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: *Manifest komunistickej strany*. Pravda, Bratislava.
6. Predslov ÚML ÚV KSSZ k *Materializmu a empiriokriticizmu*, slov. vydanie z roku 1976.
7. *Filosofskaja enciklopedija*, tom III. Moskva 1964.
8. OPITZ, H.: Úvod do diela V. I. Lenina *Materializmus a empiriokriticizmus*. VŠP ÚV KSČ, Praha 1976.
9. *Filosofskie voprosy sovremennogo jestestvoznaniya*. Jerevan 1977.
10. HRZAL, L.: *Lenin o ideologickom boji*. Svoboda, Praha 1971.
11. *Leninizmus i sovremennyye problemy istoriko-filosofskoj nauki*. Izd. Nauka, Moskva 1970.